ya başlamıştır. Buna paralel olarak Türk-Arap ilişkilerinde dostane münasebetler gelişmiştir. Ebû Müslim-i Horasânî'nin kumandanlarından Ziyâd b. Sâlih'in kumandasındaki İslâm ordusu ile Çin ordusu Talas vadisinde karşılaşmış, Çin ordusunun yenilgiye uğraması Türk İslâm tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Halife Mansûr, Türkler'e önemli görevler verirken Hârûnürreşîd kendi muhafız birliğini Türk askerlerinden oluşturmuştur. Abbâsîler döneminde Türkler devletin üst kademelerinde de görev almıştır. Bu devirde Müslümanlık tasavvuf yoluyla da yayılmaya devam etmiş, İslâmiyet özellikle Sâmânîler döneminde geniş halk kitleleri arasında yayılmıştır. Sâmânîler gayri müslim Türkler'e karşı akınlar düzenleyen ilk Orta Asya devletidir. Sâmânîler devrinde Buhara İslâm ilâhiyatının en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. X. yüzyılda İmam Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye paralel olarak İmam Mâtürîdî de Sünnî kelâmcılığın esaslarını ortaya koymuş, aynı dönemde felsefe alanında İbn Sînâ yetişmiştir.

Türkler'in toplu halde İslâmiyet'i kabul etmeleri X. yüzyılda gerçekleşmiş, bu dönemde 10.000 çadır halkı Müslümanlığı seçmiştir (Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti,* s. 225-226, 231). Ardından İslâm'a toplu halde girişler devam etmiş, Müslümanlığı seçen kitleler aynı zamanda yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. Türkler arasında İslâmiyet'in yayılmasında Satuk Buğra Han'ın ihtidâsı önemli rol oynamış, Kınık beyi Selçuk 200.000 çadır halkıyla müslüman olmuş ve Gazi Selçuk adını almıştır. Orta Asya'da Müslümanlık, velîler kültü temelinde oluşan bir halk dindarlığını beraberinde getirmiş, bu inanış bütün Türk topluluklarına yayılmıştır. Türkler, Abbâsîler'in son dönemlerinde bazı küçük devletler kurmuş, bunlardan sonra İdil (Volga) Bulgar Hanlığı, Orta Asya'dan gelen din davetçileri ve müslüman tüccarlar kanalıyla İslâmlaşmaya başlamıştır. Karahanlılar, Satuk Buğra Han'la birlikte müslüman olmuş, bu dönemde Yesevî anlayışını temel alan Haydariyye, Bektaşîlik ve Nakşibendiyye tarikatları kurulmuştur. Selçuklular Müslümanlığı tedrîcî şekilde kabul etmiştir. Selçuklular döneminde sûfîlik gelişmiş, Türk kültürünün bir unsuru olarak varlığını sürdürmüştür. Anadolu'da teşekkül eden ilk müslüman Türk devletlerinin askerî esaslar üzerine kurulması halkın din anlayışına yansımış ve gazâ ruhu kolonizatör Türk dervişlerinin yaşayış ve anlayışlarına hâkim olmuştur. Bu durum Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasını sağlamıştır. Selçuklular'dan sonra Anadolu'ya egemen olan Osmanlılar, Müslümanlık anlayışını Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya kadar taşımıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb: Altın Bozkırlar* (trc. Ahsen Batur), İstanbul 2004; D. L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie turcs et mongols,* Paris 1895; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1976; W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* (trc. Nimet Uluğtuğ), Ankara 1942; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti,* Ankara 1965; a.mlf., *Selçuklular ve İslâmiyet,* İstanbul 1977; a.mlf., *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi,* İstanbul 1978; Saadet Çağatay, "Türkçe Dini Tâbirler", *Necati Lugal Armağanı,* Ankara 1968, s. 191-198; Ç. Cumagulov, *Yazık Siro-Turskkıh (Nestorianskıh Panıyami-kov Kırgızı),* Frunze 1971, I; M. Eliade, *Traité d'histoire des religions,* Paris 1974; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (haz. Kâzım Yaşar Kopraman – Afşar İsmail Aka), Ankara 1975; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler,* İstanbul 1976; Emel Esin, *İslâmiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş,* İstanbul 1978; Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı,* Ankara 1980; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi,* İstanbul 1981, I; J.-P. Roux, *La religion des turcs et des mongols,* Paris 1984; L. Rasonyi, *Tarihte Türklük,* Ankara 1988; Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'da İslâmiyet ve Türkler,* Konya 1988; a.mlf., *Yeni İslam Tarihi ve Türkler,* Konya 1994, I-II; Cl. Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet* (trc. Esat Nermi Erendor), Ankara 1990, s. 194; Albülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler,* Ankara 1991, II; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi,* Ankara 1992; L. N. Gumilev, *Drevnie Turki,* Moskva 1993; J. R. Hamilton, *Les ouïghours à l'époque des cinq dynasties d'après les documents chinois,* Paris 1995; Ünver Günay – Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi,* İstanbul 2007; F. Nau, "Les pierres tombales nestoriennes des musée Guimet", *Revue de l'orient chretien,* XVIII, Paris 1913, s. 3-35; İbrahim Kafesoğlu, "Eski Türk Dini", *TED,* III (1972), s. 1-34; E. Chavannes, "Le nestorianisme et l'inscription de Kara-balgassoun", *JA,* IX (1897), s. 43-85; R. A. Husseynov, "Bir Süryani Metninde Türkçe Goş Terimi" (trc. Harun Güngör), *TDA,* sy. 28 (1984), s. 196-197; Rasim Musabeyov, "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", *Avrasya Dosyası,* VII/1, Ankara 2001, s. 177-196.

HARUN GÜNGÖR

TÜRK AKSAĞI

Türk mûsikisi usullerinden.

Beş zamanlı ve üç vuruşlu bir küçük usulün adıdır. Bir iki zamanla bir üç zamanın, başka bir deyişle bir nîm-sofyanla bir semâinin birbirine eklenmesinden meydana gelir. Başta bir iki zamanın ardından üç zaman yer alır. Çok nâdir de olsa üç zamanın başta, iki zamanın sonda yer aldığı görülür. Buna Türk aksağı evferi denilebilir. Usulün 5/8'lik birinci ve 5/4'lük ikinci mertebeleri kullanılmıştır. Birinci darbı kuvvetli, ikinci darbı yarı kuvvetli, üçüncü darbı zayıf olan usul şarkı, türkü, köçekçe, oyun havası gibi formlarla saz semâilerinin dördüncü hânelerinde tercih edilmiştir.

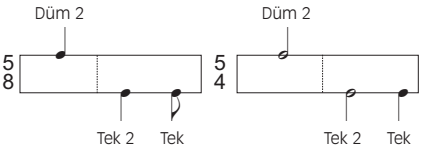

Hacı Ârif Bey'in, "Yandım o güzel gözlere ben şûh-ı sitemkâr" ve "Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı?" mısralarıyla başlayan sûzinak, "Ben bûy-i vefâ bekler iken sûy-i çemenden" mısraıyla başlayan nihâvend; Kemânî Tatyos Efendi'nin, "Mâvi atlaslar giyersin", Hâfız Yûsuf Efendi'nin, "Âsûde fikrim âvârelendi" mısralarıyla başlayan rast; Sermüezzin Rifat Bey'in, "Nerelerde kaldın ey serv-i nâzım" mısraıyla başlayan nihâvend; Selâhattin İçli'nin, "Bir destan dolaşır Bolu dağının" mısraıyla başlayan nikriz şarkıları bu usulle ölçülmüş eserlerden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tanbûrî Cemil Bey, *Rehber-i Mûsikî,* İstanbul 1321, s. 137-138; Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi,* İstanbul 1935, II, 12-14; Rauf Yekta, *Türk Musikisi,* s. 102-103; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Mûsıkîsi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğu), Ankara 1991, s. 69, 74, 88; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri,* İstanbul 2006, s. 619-620; Sadeddin Heper, "Türk Mûsikisinde Usuller", *MM,* sy. 344 (1978), s. 11.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

1943-1984 yılları arasında yayımlanan tarih, coğrafya, biyografi ve genel kültür ansiklopedisi.

Cumhuriyet döneminde devlet tarafından çıkarılan ilk telif ansiklopedidir. Millî bir ansiklopedi yayımlama düşüncesi 2-5 Mayıs 1939 tarihlerinde Ankara'da toplanan I. Türk Neşriyat Kongresi'nde ortaya çıktı. Bunun üzerine Maarif Vekâleti, umumi bir Türk ansiklopedisinin neşri amacıyla çalışmalara başlayıp 1 Ocak 1941'de bir büro kurdu. Dönemin Maarif vekili Hasan Âli Yücel, Cumhurbaşkanı İsmet İnö-